

Володимир ПОЛИЩУК

УДК 82.161.2-Шев.09:82-051(477.46)

**ТЕМА
ШЕВЧЕНКОВОГО
ЗАСЛАННЯ У ТВОРАХ
ЧЕРКАСЬКИХ ПОЕТІВ**

У статті проаналізовано твори шевченківської тематики, більшість із яких з'явилися під час і після відвідин групою черкаських письменників Тижня української літератури на півострові Мангишлак улітку 1975 р. Відзначено атмосферу і програму Тижня, домінанті сюжети й образи в поетичних текстах черкаських митців (пустеля, неволя, верба, вода та ін.). Окремо проаналізовано поему Г. Білоуса «Скарга». Зауважено на художніх досягненнях і вразливих місцях у творах.

Ключові слова: Тарас Шевченко, заслання, неволя, Мангишлак, свобода, дружба, лірика та ліро-епос, верба, Україна.

Одразу внесу застереження про відносну локалізацію заявленої теми. Ітиметься передовсім про поетичні тексти чотирьох черкаських письменників – Федора Моргуна, Миколи Негоди, Костянтина Світличного та Петра Линовицького, які влітку 1975 року в рамках Тижня української літератури на Мангишлаку побували в тих місцях, де відбував заслання Тарас Шевченко. Звісно, таку поді підносили передовсім як політично-ідеологічне дійство, як «торжество радянського інтернаціоналізму» тощо, але, природно, і шевченківська тема під час дійства була на видноті, зокрема й у буквальному сенсі – в назві міста, школи, музею, імен юних казахів... Значно пізніше, в

автобіографічній «Сповіді перед собою» Микола Негода зокрема писав: «У Фор-ті Шевченка нас вітали казахські діти, серед яких було п'ятнадцять Тарасів. Були біля верби, посадженої Шевченком, в його музеї. Ось у цій печері він заварював чайника, за цим кам'яним столиком писав свого щоденника, виглядаючи волі...» [1, с.235]. А тодішній відповідальний секретар Черкаської письменницької організації Федір Моргун у своєрідному творчому звіті за наслідками згаданого Тижня української літератури – статті «На півострові скарбів» нотував: «За дні перебування на Мангишлаку поети П. Линовицький і М. Негода написали нові вірші про Мангишлак, про його людей. Обласні газети «Огни Мангишлака» і «Комуніст жол» дали літературні сторінки, інформували про хід Тижня» [2]. Тут варто зауважити, що українську літературу під час Тижня представляли лише чотири названих черкаських митці, до яких долучилися «на місці» казахські письменники Нутфулла Шакенов, Амантай Сатаєв, Ошанхан Аубакиров і Берік Коркутов. Дуже логічно припустити, що дійство з гучною назвою («Тиждень...») ініціював і організував Федір Моргун, який до переїзду в Черкаси 1972 року майже 30 літ проживав у Казахстані, був одним із керівників тамтешньої Спілки письменників... Звісно, керівні органи підтримали таку «виграшну», в сенсі ідеологічному, подію.

У збірках, які вийшли після подорожі на Мангишлак, кожен черкаський поет умістив написані під мангишлацькими враженнями поезії. Першою з'явилася збірка П. Линовицького «Свято надій» (1977), де поет умістив добірку «Дерева і квіти», котра мала підзаголовок «З мангишлацького циклу» і включала вірші «Тарасові верби», «Джигіт», «Наш дім», «Алея настрою», «Майбутнє спраглої землі». 1979 р. з'явилася друком збірка Ф. Моргуна «Силуети» зі вміщеним там віршем «І пам'ять, і шана». Нарешті, 1981 року вийшла збірка поезії М. Негоди «Зерно на долоні» зі вміщеними в ній віршем «Мангишлак» і поемою «Амангуль», у яких відчутно резонувала та подорож до місць Шевченкового заслання. Трохи згодом М. Негода розширив цю тему віршами «Оренбурзькі степи» та «В Орську», включеними до циклу «Тарасовими шляхами» (зб. «Степом степом», 1988). Не виключено, що подорож до Мангишлаку 1975-го відлуння й у вірші П. Линовицького «Гасан-Кулі» (зб. «Живої пам'яті багаття», 1988), відлуння принаймні пейзажними штрихами й лексичними (азійськими) вкрапленнями. Зрештою, можна сказати, що ця подорож на Мангишлак, передовсім вона, зумовила шевченківську тематику в доробках названих черкаських поетів. Хіба тільки Костянтин Світличний, який був прозаїком, здається, не лишив «літературних слідів» про цю поїздку. Це трохи дивує, адже, як згадували і Ф. Моргун, і М. Негода, «У місті нафтовиків Новому Узені влаштували айтис – змагання поетів. Переміг Кость Світличний, який тут же на вечорі за столом президії написав експромт і прочитав його» [1. с.235]. Можливо, тим експромтом була зовсім не шевченківської тематики «Жартівлива ода на повернення Євгена Летюка з Декади української літератури і мистецтва в Казахстані», що її, на численні прохання письменників, полюбили декламувати і К.Світличний, і М.Негода. «Ода» вміщена в часописі «Холодний Яр» (1997, ч. 6).

Написані в контексті конкретної, єдиної для всіх події чи під її враженням, вірші черкаських поетів мали низку типологічних збіжностей, частину яких обумовлювала ідеологічна складова – оспівування тої ж «віковичної дружби» радянських

«народів-братів»: «... бо брат мені ти однокровний / бо в нас один радянський дім!», – писав П. Линовицький у вірші «Наш дім», присвяченому казахському поетові Н. Шакенову, котрий теж був учасником Тижня. Одною ж і з заборук братерських стосунків між українцями й казахами поставали доля і слово Т. Шевченка, його пророчі рядки, які інтертекстом було включено, скажімо, до вірша М. Негоди «В Орську», щоправда, інтерпретовані суголосно до радянізованих смислів:

*Тут він у книжці захлаявній
Рядками тугу виливав
І серцем вірив: там і тут
Степи й озера оживуть.
І через води й тихі броди
Прийде вселюдськості весна,
Коли збратаються народи
І порідняться племена... [3, с. 23]*

Схожу семантику закладено й у вірші «І пам'ять, і шана» Ф. Моргуна, якому було надано право відкрити пам'ятний знак на місці батареї №1, де довелося нести караульну службу Т.Шевченкові. Черкаський поет інтерпретує тему за формою «колись» – «тепер». Тараса Григоровича названо «ненавидцем неволі», якого захотіла зламати «злоблива царська воля»:

*... Та він зберіг і фарби, і слова.
Каравсь та ніс тут караульну службу,
Тамуючи у серці біль і гнів.
Не каючись, все віддавав для дружби
Зневірених казахів-бідаків.
Порвати пута гноблення і кривди
Він, волелюбний, закликав не раз,
Незаперечно вірячи, що прийде
Час єдності людей
братерства час. [4, с. 28]*

Відкритий же пам'ятний знак збудив у черкаського поета думку про те, що «лине час і обновлює все»: «І видиться: Тарас стоїть на чатах, – Він варту дружби вічної несе».

Одною з формальних рис, притаманних низці аналізованих поезій, була та, що більшість мали певну адресність (твори-присвяти) чи означену самими поетами «прив'язаність» до конкретної події. Особливо це помітно у віршах П. Линовицького [див.: 5]. Така обставина дещо локалізувала художню семантику поезій, «приземлювала» їх, що, власне, є цілком природним у царині т.зв. адресованої лірики чи віршів «до подій». Тим паче, коли йдеться про величини рівня Тараса Шевченка, про яких сказано й написано багато і про яких сказати щось нове дуже непросто. Тим паче, коли йдеться про конкретні час і простір.

До слова, про хронотоп. У вірші М. Негоди «Оренбурзькі степи» цікаво обіграно долання простору до місця Шевченкового заслання – самим Шевченком колись і черкаськими поетами в 1970-ті:

***** Шевченків Свім *****

Оренбурзькі степи, ми летіли до вас,
 Ми летіли услід за думками
 І зором
 Обіймали весь простір, дихнули простором,
 Що його переміряв невольник Тарас.
 Тут віки не зітруть Кобзареві сліди.
 Як він їхав до Орська в спекоту й мокроту!
 За години якісь нас домчали сюди
 Найпотужніші лайнери Аерофлоту. [3, с. 22]

За тим же принципом – «плине час і змінює все», через пряме чи відносне зіставлення-протиставлення «колись» і «тепер» відтворено в поезіях черкаських авторів образ Мангишлаку (в перекладі як «тисяча зимовищ») – краю суворої пустельної чи напівпустельної природи й такого ж клімату, безводдя, спеки чи холоду, де про життєвий комфорт годі говорити, особливо ж за солдатської муштри, яка випала Шевченкові. Найвиразніше про такий Мангишлак сказав М. Негода в поемі «Амангуль».

О, Манжишлак! О каро люта,
 Нічим не легша від тюрми,
 Пустеля, господом забута
 І тричі проклята людьми.
 Отак в очікуванні волі
 Тебе картатиме Кобзар,
 І гнів його, й пекучі болі
 В серцях роздмухають пожар... [3, с. 117]

Цей же поет, але у вірші «Мангишлак», витворив і іншу картину, вже сьогоденну –

... Тут, у пустелі, вирости сади,
 Тут море й степ
 Верблюди й автокрани.
 І шлях наш буде, вірний мій кунак,
 Асфальтом аж до обрію дзвеніти,
 І твій відроджений сьогодні
 Мангишлак –
 То творення людьми
 Нового світу [3, с. 24]

Уже як творення «нового світу», як реалізацію Шевченкових мрій і пророцтва малює поетичні картини П. Линовичський у віршах «Наш дім», «Алея настрою», «Майбутнє спраглої землі». Семантично близький, але доволі несподіваний образ витворив цей поет у вірші «Джигіт». Відомо, що джигіт – то вмільий і вправний вершник. П. Линовичський же називає цим словом новозбудоване місто – «Шевченків град», який розкинувся на березі Каспію «і воду мудрості відрадно п'є...» [5, с. 49].

Звичніший і доволі традиційний у темі Шевченкового заслання образ – то образ посаженої ним верби, яка на пустельному мангишлацькому безводді пустила міцні корені й розрослася як «найдивніше з-поміж усіх видовищ – дерево» (П. Линовичський).

*Вербову гілочку сюди
під полою прокурілої шинелі
з Гур'єва приніс акин колись,
і посадив на тім'ї у пустелі
й водою, як з людиною діливсь ... [5, с. 47]*

П. Линовицький далі пише про символіку цього дерева для Тараса Шевченка: «Це була його маленька Україна – / товариство, доля і родина», від неї ж, Тарасової верби, розрослися на Мангишлаку й інші верби – «Всі – Верби» Тарасової діти, найсвятіші у світі». Власне, й вірш цей має множинну назву – «Тарасові верби», про першу з яких, посажену солдатом Тарасом, поет пише з великої літери.

Широкої символіки набуває образ Шевченкової верби й у вірші М.Негоди «Манжишлак», де всім прийдешнім «Дарує тінь Тарасова верба...»

*Благословенна вербо,
Із доброї і щедрої руки
Пустила ти своє гінке коріння
Не тільки в ці скупі солончаки –
В народи,
В наші душі,
В покоління... [3, с. 24]*

Пізніше Микола Негада ще раз повернувся до цього одного з символів України, написавши вірш «Тарасова верба», що був покладений на музику і ввійшов до постійного репертуару Черкаського хору. Загалом же по-різному інтерпретований черкаськими поетами образ Тарасової верби став, певно, найпоетичнішим і найорганічнішим із-поміж інших, витворених поетами – учасниками Тижня на Манжишлаку. А зовсім узагальнено мовлячи, то всі вірші «мангишлацької подорожі» (назвемо їх так), думається, не стали надто помітними художнім явищем у шевченкіані, а стали, швидше, своєрідним фотографічно-словесним відбитком згаданої подорожі на «півострів скарбів» улітку 1975 року.

* * *

Значно більше підстав для розмови про поетичне, художнє осмислення Шевченкового заслання дає поема Григорія Білоуса «Спрага», яка складається з двох частин – «Сповідь мандрівної вишні» та «Наодинці з рідною вербою» (знову образ верби!). До самої поеми доцільно додати й авторський коментар щодо її сюжету й образності [див.: 6]. Перша частина поеми, вельми майстерна й вигадлива, сповнена багатьох алегоричних смислів, ключовим є той, що навіть дерево вироджується, потрапивши на неприродний для нього ґрунт. Розкішна, квітуча вишня з Шевченкового дворища в Керелівці помандрувала за тисячі кілометрів до Тараса на заслання, віддаляючись від рідної землі, поступово зачахала, доки на Мангишлаку не стала колючим терновим кущем. На нього й натрапив солдат Шевченко зі своїм приятелем:

*... – Се вишенька – села мого окраса.
Невже й її сюди заслали теж*

.....

На мить якусь Тарасові здалося,
що все це – сон, що все це – диво з див.
Хотів поцілувати, – та ... вколовся,
і гілочку колючу відпустив.

.....
... На Мангишлаку цвів **ТЕРНОВИЙ КУЩ**. [6, с. 116]

Друга частина поеми – то вже картини реалістичніші, інколи не позбавлені публіцистичності, то вже картини солдатчини – муштри та прагнення Шевченкового зберегти себе і свою душу, спілкуючись із посадженою вербою, зі своїм спогадом про українську пісню та Україну. Цю частину поеми Г. Білоус коментував так: «Друга частина «Спраги» продовжує тему виродження, здрібніння одвічних національних символів». І висновує поет, що «мундир не усмирив бунтівного духу Шевченка, котрий на сторожі знедоленого люду поставив своє невмируще, неподолане Слово» [6, с. 140].

Отже, тема Шевченкового заслання знайшла досить помітне й цікаве відтворення в ліриці та ліро-епосі черкаських поетів. Написані в різний час та за різних спонук і обставин, їхні твори посіли своє скромне місце в українській поетичній шевченкіані.

Список використаної літератури

1. Негода М. Сповід перед собою. – Ч-си, 2006. – 302 с.
2. Моргун Ф. На півострові скарбів //Черкаська правда. – 1975. – 30 вересня.
3. Негода М. Степом, степом. Поезії. – К., 1988 – 219 с.
4. Моргун Ф. Силуети. Поезії. – Дн-ськ, 1979. – 94 с.
5. Линовицький П. Свято надії. Вірші та поеми. – Дн-ськ, 1977. – 64 с.
6. Білоус Г. Провидці правди і свободи. Сковорода. Шевченко. Стус. – Ч-си, 2004. – 192 с.

Volodymyr Polishchuk. The theme of Shevchenko's exile in the literary works of Cherkasy poets

The literary works on Shevchenko thematic are analyzed in the article. Most of them appeared during and after visit of the Week of Ukrainian Literature on the peninsula Mangyshlak in summer of 1975 by the group of Cherkasy writers. Atmosphere and program of the Week, dominant plots and images in the poetic texts by Cherkasy artists such as desert, captivity, willow, water, etc. are noted. The poem "Thirst" by Grygory Bilous is separately analyzed. Artistic achievements and vulnerable places in the literary works are observed.

Key words: Taras Shevchenko, exile, captivity, Mangyshlak, freedom, friendship, lyric poetry, lyric-epic, willow, Ukraine.

